

III. „Esu sau žmogelis. . .“

Žymus XIX a. pirmos pusės lietuvių kultūrininkas Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771-1849) vadina XVIII a. pab. —

14

XIX a. pr. istorinius įvykius „blūdu“, tironystėmis, besaikiu kraujo liejimu (35), įvardindamas vieną iš to meto žmogaus jausenos formų. Tai nusigręžęs nuo istorijos žmogus (jam priešingą krypsnį išreiškia S. Daukantas). Tą nusigręžusįjį tiksliai atspindi J.A. Pabrėžos eilėraščiai ir pamokslai. Dvieju jo eilėraščių „Esu sau žmogelis“ ir „Apie pypkininką“ (36) subjektas atramos ieško tradicinėse šeimos vertybėse, idiliškame namų židinyje. Būdamas realistas, net pragmatikas, jis atsisako priešintis susiklosčiusioms aplinkybėms: išsigelbėjimo viltis glūdi tik individualiame prote, moralume. Konservatorius ir sykiu stoikas šis asmuo laimę kuriasi iš savo paties dvasios, nepaisydamas išorinių dalykų. Tokiam žmogui trūksta gyvenimo aistros, bet netrūksta ironijos sau ir supančiai jį aplinkai.

J.A. Pabrėžos pamoksluose, kurie bus šio poskyrio esminis objektas, išvelgtinos bendros XIX a. pradžios žmogaus mąstysenos bei jausenos kryptys.

Juose jau nebesidomima, kaip prieš keletą dešimtmečių, pasaulio pažinimo, apskritai gnoseologijos problemomis. Svarbiausia dabar — suvokti save kaip asmenį, būnantį ne tiek visuomenėje, istorijoje, kiek gamtoje, visatoje. Į save žiūrima kaip į žmogų, kurio tikslas gyventi santarvėje su gamta ir Dievu.

Ypačiai gilinamasi į žmogaus psichologiją. Psichologine savityra mėginama suprasti savo gyvenimą: ir Pabrėžos, ir daugelio kitų Lietuvos pamokslininkų aptariama emocijų prigimtis, mokoma, kaip išvengti neigiamų jausmų. To meto filosofas Johanas Heinrichas Abichtas (1762-1816), I. Kanto pasekėjas, dėstęs Vilniuje (1804-1816) taip pat daug dėmesio skyrė jausmų, valios ir etikos teorijai (37).

J.A. Pabrėža aiškinasi neapykantos, pykčio priežastis ir kaip jas pašalinti, kaip iškęsti kančias.

Psichologizmu persisunkęs ir kunigo Trinkovskio lenkiškas pamokslas, 1835 m. sakytas Vilniaus katedroje. Beveik pusė jo skirta bendriesiems žmogaus psichologijos klausimams.

mams. „Didžiausia paslaptis žmogui yra žmogus. Spręsdami apie žmones, niekad negalime būti tikri savo sprendimais. Veidas, žodžiai, patys poelgiai ne visuomet čia yra geras atvaizdas. Tų hieroglifų skaitymas labai painus. Tiktai geram žinovui suprantama ši kalba“ (38), — teigiama. Norint pažinti žmogų reikią „panardinti savo sielą į jo sielą“, žinoti visą jo gyvenimą, išmanyti žmonių temperamentų, charakterių bei polinkių įvairybę, be to, gerai pažinti save (39).

Psichologinė savivoka lemia daugelio žmogui svarbių vaizdinių kaitą. Baimė, kaip bejėgiškumo prieš save, nepasitikėjimo išorinio ir vidinio pavojaus akivaizdoje jausmas, yra šalintina. Net Dievo baimė turi būti sūniška: mylėdamas Dievą neapleidi nieko, ką privalai daryti, ir saugaisi viso, kas tau neprivalu. Belaisvio baime Viešpaties bijodamas, saugaisi nuodėmės tik dėl to, kad bijai baismės už tą nuodėmę (P., p. 21). Bet XIX a. pradžioje jau nelabai tikima pragaru. Maldingam žmogui jis tėra dogma, kurios mokytasi katekizme, bet kuri neturi įtakos jo emocionalumui (40). Todėl ir mirtis šito žmogaus nebegąsdina, nors nuo jos neužsidengiama šio pasaulio rūpesčiais, žemiškos šlovės ir veiklos įtampa, kaip XVIII a. gale. Mirtis nebėra eschatologinio vaizdinio, žadinančio siaubą, dalis. Atsiminti mirtį ir būsimą gyvenimą, vadinasi, — būti išmintingam arba išmintingėti, mokėti savo buvime sujungti laikinas gėrybes, žemišką džiaugsmą su galutinio žmogaus tikslo žinojimu. Svarbu suvokti, kad pati didžiausia apšvieta ar išlavintas protas, aprėžti žemiško gyvenimo ribų, tėra tuštybė (41).

Laidotuvių pamoksluose aukštinama bičiulystė, nes pasaulyje nesą brangesnės dorybės. Mylėti kitą žmogų reiškia išlaikyti jį gyvą savo atmintyje ir po jo mirties, sakant sau, kad jis niekadoms nemirs (42). Tai stoiško žmogaus sąmoningume susiformavęs mirties vaizdinys: mirštant susiliejiama su kosmosu, sutampama su begalybe, ištirpstama aukščiausiam gėryje.

Pamoksluose justis priešprieša tarp didingų revoliucinio

amžiaus fantazijų ir kupino pralaimėjimo kartėlio ponapoleoninės eros mąstymo, kurio įtėkmėje radosi religinio individualizmo reiškiny. Pakyla apaštališka dvasia, praktikuojama askezė — tai ryšku ir J.A. Pabrėžos asmenyje, derinusiame apaštališką, misijonierišką veiklą su religiniu atsiskyrimu (43).

Pasitraukiant nuo materialių daiktų, marinant kūną, išsižadant prieraišumo prie žmonių, įvykdoma santūrumo dorybė, kuri itin keliama to meto religiniuose raštuose (44). Labai svarbi tampa skaistumo ir neskaistybės opozicija, ypač dažni pamoksluose žodžiai „čystata“, „nečystata“, „niecystość“. Ši opozicija išreiškia asketišką, puritonišką žmogaus nuostatą kūno atžvilgiu. Skaityti knygas, kurios užterštos kūniška meile ir pilnos „romansų“ — nuodėminga. Bet koks nepadorus savęs palytėjimas smerktinas. Pasak J.A. Pabrėžos, nuodėmę darai „begėdiškai savęs prisitikdamas, arba begėdiškai pasikasydamas, per marškinius pasitrindamas, arba rietais nepačtyvai save spaudydamas“ (P., p. 145).

Svarstant neskaistybę, seksuališkai auklėjama. „Pamoksle apie gimdytojų ir kūmų priedermes vaikams“ Pabrėža aptaria daugybę žemesniojo luomo įpročių ir papročių (motinų nedrovumas, neteisingas kūdikių guldymas etc.), nusižengiančių dorovei, ir siekia juos pataisyti. „Pasaulyje, kur mažai dorybių, mažai gerų pavyzdžių, bet daug pasileidimo ir nusikaltimų“ (45), privalai išlikti skaistus, disciplinuoti savo vaizduotę (46).

Tačiau ir būdamas rigoristas bei puritonas, Pabrėžos žmogus suvokia, kad jausmai ir geiduliai nėra grėsmė, kurios neįmanoma valdyti. Asmuo save pažįsta ne tik protu; įsiklausoma ir į savo emocijas, kadangi jos — savita pažinimo versmė. Tai esmiškai pakeičia asmenybės, proto ir patirties santykį. Tiesa nebetapatinama su protu, nes būtent šita tapatybė neigė jausmus kaip žinojimo šaltinį (47). Dabar jie pasidaro žmogaus savastimi, apibrėžiančia jį kaip asmenį. Žmogus vertinamas pagal tai, kaip įspėja savo aistras,

jausmus ir juos tvarko, nepasiduodamas nei slaptų geismų chaosui, vaizduotės perversijai, nei visiškam tų potroškių neigimui.

XVIII a. antros pusės žmogus nesugebėjo susitvarkyti su savo seksualiniu troškuliu, nes manė jį esant nepavaldų protui. XIX a. pr. asmuo, įgijęs naujos patirties, labiau įstengia jį kontroliuoti. Pažįstant savo seksualinius iškrypimus (Pabrėža jų išskaičiuoja ir apibūdina daugybę), įmanu valdyti savo kūną, liekant integralia asmenybe. Neigti kūno poreikius, vadinasi, — stoti prieš save, pripažinti, kad žmogaus asmuo suskilęs į keletą nesulipdomų dalių (48).

Šalia puritoniškos kūniškos meilės Pabrėžos kūryboje suformuojamas visaapimančios meilės vaizdinys, atliepiąs XIX a. pirmos pusės žmogaus pasaulėjautos bruožus. Meilės kategorija apima „svarbiausias proto tiesas ir išsprendžia esmiškiausius spekuliacijos klausimus“. Joje susijungia teorija ir praktika, mokslas ir gyvenimas, tikėjimas ir protas, filosofija ir religija, laikinumas ir amžinybė, Dievas, žmogus bei jam lygūs; asmeniškas ir viešas gyvenimai, šeima, tauta, visa žmonija meilėje susilieja, o atskiras žmogus atranda joje amžinos būties garantiją (49). — teigia J. Goluchovskis (1797-1858), Vilniaus universiteto profesorius, Schellingo idėjų skleidėjas. Pasak jo, meilė žmogui iškelianti esmiškus gyvenimo siekinius, ji esanti ne tik dorybės, bet ir laikinos bei amžinos laimės versmė. Meilės neįmanoma suprasti be laisvės, bet laisvė be meilės labiau panėši į „miną, kurią kažkas neatsargiai padėjo, kad susprogdintų dvasinio pasaulio vienovę“ (50).

Be meilės nesuvoktume ir Dievo. Anot J.A. Pabrėžos, Viešpatį mylime „dėl jo neišpasakyto doskonalumo“ (p. 68); dėl jo visa mylime: ir savo artimą, ir visus kitus daiktus. Tik meilė susieja mus su Dievu, su mums lygiais tvariniais ir su visu pasauliu.

Save ir kitus mylime dėl to, „jogei mummyse ir kituose žmonėse žiba ir šviečia pats Ponas Dievas“ (P., p. 74).

Artimas mylimas šventa meile, dosniai ir nesavanaudiškai, taip, kaip Viešpats myli mus. Tokia meilė neišskiria nė vieno žmogaus, kokio tikėjimo jis bebūtų: nes „kas nekent kito jebkokio žmogaus, jebkokios vieros, griešija“ (P., p. 44). Meilė tampa religinės tolerancijos pamatu: negalima tyčiotis iš kitų tikėjimų, iš kitatikių ar netikinčių, netgi trokštant juos į savo tikėjimą atversti (P., p. 30). Lyginant su XVIII a., pakinta požiūris į nusidėjėlių. Į jį dabar kreipiamasi kaip į brolių ar seserį, reikalingą pagalbos.

J.A. Pabrėžos pamokslų rinkinyje baudžiantį praeito šimtmečio pradžios Dievą ir protingą amžiaus galo Tvėrėją keičia meilės Dievo vaizdinys. Tai Dievas, įrašęs meilę į žmogaus sielą ir kūną. Jis palaimingas aukščiausiu būdu savyje, tačiau nesavanaudiškai myli mus, pašauktus iš nebūties (51).

Taigi meilė išsprendžia daugumą esmiškų žmogaus problemų: Dievo ir žmogaus santykio, kūrimo ir jo tikslo, galutinės žmogaus paskirties, laikinos ir amžinos būties — bei apšviečia nemaža kitų klausimų, kurie be meilės liktų mįslė (52).

Iškalbingas pats J.A. Pabrėža asmuo ir jo veikla, kurioje koncentruojasi ano meto Lietuvos ir lietuvių kultūros rūpesčiai: renkamas Lietuvos augalų herbaras, kuriami augalų lietuviški vardai, įvedant stebimą gamtą į gerai sutvarkytos kalbos erdvę (53), rengiamas pirmasis geografijos vadovėlis lietuvių kalba, užsiimama mediko praktika, seksualiniu auklėjimu. Pabrėža liudija konservatyvumo ir modernumo įtampą, išstikusią to laiko žmogų: dalyvaujama 1794 m. sukilime (permainų siekiančio, liberalaus asmens dvasios krypsnys), po to įstojama į dvasininkų luomą (atsidavimas autoritetui, tradicijai).

* * *

Siekdamas veiksmingai kalbėti kitiems, žmogus taria savo patirtį sistema vaizdinių, kuriais pasiteisinama prieš save,

pasaulį, istoriją. Ir atvirksčiai, vaizdinių *theologia* įglaudžia savin asmens patirties *rhetoricam*. Taip mėginama įveikti kultūroje tvyrančias įtampas, įgyvendinti svarbiausius visuomenės siekius.

Kad ir fragmentiškai aprašius XVIII a. - XIX a. pirmos pusės Lietuvos pamokslus, kaupiantis ties keliomis ryškesnėmis asmenybėmis, matyti, jog per pusantro šimtmečio vienos pakraipos žmogaus patirtyje įvyko du esmiški lūžiai, keitę jo mąstysenos ir jausenos stilistiką. Tų lūžių datavimas telieka ateities uždavinys.

IŠNAŠOS

- 1 Tate C.F., *The Search for a Method in American Studies* (Minneapolis, 1973), p. 18.
- 2 Seidler V.J., „Reason, Desire and Male Sexuality“, *The Cultural Construction of Sexuality* (London, 1987), p. 91.
- 3 Kazanie pogrzebowie. (. . .), (. . .), p. 2.
- 4 Iš viso buvo 20 *Bromos* leidimų, kurių keturi — 1753, 1759, 1764 ir 1769 m. — platesnės redakcijos, o kiti trumpesnės — 1777, 1779, 1785, 1789, 1793, 1795, 1799, 1806, 1811, 1824, 1842, 1846 ir 1851 m. (tais metais buvo du leidimai). Biržiška V., *Aleksandrynas* (Čikaga, 1963), t. 2, p. 71.
- 5 Alšauskas M., *Broma atwerta ing wiecznasti*. . . (Wilniuj, 1759), p. 6. Cituojant transkribuojama į dabartinę rašyseną, puslapiai žymimi skliausteliuose su raide A.
- 6 Górski K., *Zarys dziejów duchowości w Polsce* (Kraków, 1986), p. 205.
- 7 „. . . .apsisuks ant kaklo tavo žalčiai, gyvatės, šėtonai plėšys kūną jūsų, degins smalą ir siera, akis jūsų nečystas čystys ugnimis. Visas kūnas turės savo karonę ir mūką pagal grieką; tenai į nasrus bagočiaus karštą auksą pils, pijonyčias karšta smalą ir siera girdys; nečystus ant krotų keps. . .“ (A., p. 56-57).
- 8 „Ar junti ypatingą skonį susijungimo su Dievu melddamasis ir dažnuose ugninguose aktuose bei įkvėpimuose, kurie nukreipti Dievopi? Jei tik to neįjauti, aišku, kad pagunda, nors Dievo ir

- neregima, už tavo rūbo nusitvėrusi. Nuvyk kuo greičiau tą neprietelių, neduodamas jam masalo, tai yra nesimėgaujamas ilgiau tuo vienuoliško gyvenimo apsileidimu. . . Prašyk šv. Tėvo Benedikto ir šv. Motinos Scholastikos, kad jie, pašalinę tą neprietelių, išprašytų tau maldos dovaną (. . .) ir dvasinių potraukių bei džiaugsmų, nes jeigu tik kam malda nepatinka, tai nelabai tam Dievas ir amžini dalykai tepatinka“, 1752 m. rašo anoniminis dvasinis tėvas meditacijų rinkinyje, dedikuotame Vilniaus moterų vienuolyno vyresniajai Juzefai Aloizijai Plioteraitei. Górski K., *op. cit.*, p. 241.
- 9 „Juokitės, tiešykites, svietiški žmonės, duokite valių kūnui savo (. . .), (kurį kaipo Dievą kokį mylit), o potam dantimis plėšyste, degdami pekloj su velniais. . .“ (A, p. 53). Ph. Ariès linkęs manyti, kad tokios rūšies sadomazochizmas stiprėja nuo XVI a. iki XVIII a. Ariès Ph., *Człowiek i śmierć* (Warszawa, 1989), p. 368.
- 10 Górski K., *op. cit.*, p. 229.
- 11 Ariès Ph., *op. cit.*, p. 364.
- 12 Abramowicz A., „Kazanie na Niedzielę 15. Po Świętkach“, *Kazania niedzielne. . . Roku 1753 w. Wilnie*, t. 2, p. 237.
- 13 Górski K., *op. cit.*, p. 232.
- 14 Turner J.G., „The Libertine Sublime: Love and Death in Restoration England“, *Studies in Eighteenth Century Culture* (Michigan, 1989), t. 19, p. 110.
- 15 Górski K., *op. cit.*, p. 230.
- 16 *Ibid.*
- 17 *Ibid.*, p. 252.
- 18 „Kazania i inné dzieła JX. Michała Franciszka Karpowicza. . .“, *T. 5: Kazania świętalne* (Warszawa, 1813), p. 95. Toliau cituojant, skliausteliuose žymima Kr., tomas ir puslapis.
- 19 Iki 1776 m. S. Lubomirskio knygelės buvę 15 leidimų lotynų, 5 lenkų kalba. *Polska myśl filozoficzna: Oświecenie. Romantyzm* (Warszawa, 1964), p. 29.
- 20 Jougan A., *O kazaniach jubileuszowych polskich* (Lwów, 1902), p. 93.
- 21 *Ibid.*
- 22 „Pamokslas Isz Prisakimu Diewa Ape Pawinascias Giwenima krikscioniszka. Per kuniga Cypriona Lukawski Plebona Trasz-

- kunu Suraszitas. Metusy Chrystusa 1797“, Vilniaus Universiteto Biblioteka, Rankraščių skyrius, Fondas I - D 654, p. 360. Toliau cituojant, žymima L. ir puslapis.
- 23 *Polska myśl filozoficzna*, p. 39.
- 24 *Ibid.*, p. 44.
- 25 „Kazanie o staraniu się o oświecenie rozumu własnego“, *Kazania y mowy J. Xiędza Gwilelma Kalińskiego*, t. 1 (1805 w Wilno), p. 92.
- 26 „Pas daugumą nieko netikesnio ir paniekintesnio nėra ant asabos Kunigo, Kunigo Dvasiško, iš ko nusijuokti, pasijuokti? iš kunigo, arba iš Zokaniko? Kieno gi tai Dvasia daro? Šitai Dvasia Eretikų, Dvasia vardu tiktai katalikų padengtų Filosofų, arba geriaus Deistų ir tikrų bedievių. . .“, rašo K. Lukauskas. *Op. cit.*, p. 175.
- 27 Jasiński J. „Do Bogu“, *Libera Z. Poezja polska XVIII wieku* (Warszawa, 1974), p. 408.
- 28 *Kazania. . . Kalińskiego*, t. 2, p. 82. Toliau cituojant žymima Kl., tomas ir puslapis.
- 29 Daug sykiu pabrėžiama, kad, pvz. melavimas „yra pirmiaus prieš įstatymą prigimtą, kurį Dievas ant širdies kiekvieno žmogaus parašė ir išrėžė“, Lukauskas K., *op.cit.*, p. 284.
- 30 „Apie ką kas dienoj kalba, apie ką ilgai dūmoja, tai jam paprastai ir per sapną vaidinas, kaipo mus tikras moko datyrimas“, *ibid.*, p. 244.
- 31 Seidler V.J., *op. cit.*, p. 86.
- 32 „Polska myśl filozoficzna“, p. 84.
- 33 Górski K., *op. cit.*, p. 256.
- 34 „Kaliński Gw. Kazanie na pogrzebie S.P. Jasnie Wielmorznego JMC Pana Mikołaja Łopacinskiego, wojewody Brzeskiego“, *op. cit.*, t. 2, p. 55.
- 35 „Pamokslay Wayringosy Materyjosy Ať roźniu wyitu, iwayriusy łaykusy sakity par kónyga Ambroziejō Pabreža Tercyjoriō Zokana Szwēta Tiewa Prączyszkaus“, Lietuvos mokslo akademijos biblioteka, Fondas 9, 3360, p. 2. Toliau cituojant šalia rašoma raidė P. ir puslapis.
- 36 Biržiška V., *Nežinomi senieji lietuviški tekstai* (Kaunas, 1931), p. 40-41.

- 37 Lukšienė M., *Demokratinė ugdymo mintis: XVIII a. antroji — XIX a. pirmoji pusė* (Vilnius, 1985), p. 120.
- 38 „Mowy w czasie żałobnych modłów za duszę S. P. Józefa Lopacińskiego. . .“ (Wilno, 1835), p. 12.
- 39 *Ibid.*
- 40 Ariès Ph., *op. cit.*, p. 463.
- 41 *Kazania w czasie jubileusza w kościele S. Jana, uniwersyt. parafialnym Wilenskim miane. . .* (Wilno, 1826), p. 216-219.
- 43 XIX a. pirmos pusės lenkų mesianizmo atstovo A. Towianskio nuomone, svarbiausia pasaulio istorijos problema yra asmens moralinis tobulėjimas, įmanomas tik „užsidarius savo vidaus vienuolyne“, „išsilaisvinus iš žmogiškumo“, nuo interesų ir geismų, „užsidegus maldomis, paklusnumu, vidiniu triūsu“. „Polska myśl filozoficzna“, p. 73.
- 44 Górski K., *Op. cit.*, p. 274-276.
- 45 *Kazanie pogrzebowe* (Kowno, 1852), p. 15.
- 46 Nors gotikinių siaubų neišvengiama: kalbėdamas apie keiksmus, Pabrėža pateikia šv. Brigitos regėjimą: „Regejo ta šventoji losnai iš juodo ežero išeinantį smūtną veidą šešuolėtį, be širdies, nupjaustytomis lūpomis, su nosim atėstu, su akimis ant skruostų išsprogusiomis; kirmys graužė krūtinę. . .“, p. 127.
- 47 Seidler V.J., *Op. cit.*, p. 108.
- 48 *Ibid.*, p. 105.
- 49 Goluchowski J., „Dumania nad najwyższymi zagadnieniami człowieka“ (Wilno, 1861). *Polska myśl filozoficzna*, p. 268.
- 50 *Ibid.*, p. 268.
- 51 J.A. Pabrėžos retoriniai kreipiniai: „O gėrybe Dievo? kaipgi tu esi lig čiesa meilinga? kame tavo perkūnijos? kame ugnis ir miečiai?, p. 102.
- 52 Goluchowski J., *Op. cit.*, p. 269.
- 53 Kalbos kaip rūpesčio suvoktis akivaizdi 1843 m. S. Daukanto laiške Simonui Mykolui Giedraičiui. Jame prašoma maldų knygos rankraštį pavesti „kun. kanauninkui Giniotui ir kun. tretininkui Pabrėžai, kaip geriausiai mokantiems šią kalbą, peržiūrėti tą rankraštį ir tuos žodžius, kurie jiems pasirodys per seni, ar neverti toliau vartoti gryninant kalbą užbraukti ir viršuje įrašyti laikomus tinkamiausiais“, Daukantas S., *Raštai* (Vilnius, 1976), t. 2, p. 715.